Uluslararası
İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlik
Sempozyumu Bildirileri
(21-23 Eylül 2014)

Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri, Beyan Yayınları'nın 613. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni Ahmet Yanar (0212 528 09 81); kapak, Yusuf Kot; baskı ve cilt, Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 19891 İkitelli OSB Mh. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İstanbul Tel: 0212 671 07 00 -Pbx-) tarafından gerçekleştirildi ve Ekim 2015'de İstanbul'da yayımlandı. ISBN 978-975-473-647-2

Sertifika No: 14723

BEYAN YAYINLARI
Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 76 97 - Tel-Faks: 0212 526 50 10
www. beyanyayinlari. com. tr / beyanyayinlari@gmail. com
www. facebook. com/beyanyayinlari
www. twitter. com/beyanyayinlari

Uluslararası
İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlik
Sempozyumu Bildirileri

Siirt Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi
(21-23 Eylül 2014)

Editörler
Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ - Yrd. Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

2. Cilt

*İbn Asâkir'in (571/1176) Eş'arî Savunusu**

Metin YILDIZ**

Giriş

Asıl adı Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah b. el-Hasan Ebu'l-Kasım ed-Dımeşki eş-Şafi olan İbn Asâkir, hicrî 499 senesinde Dımeşk'te doğmuştur. İbn Asâkir, döneminin önde gelen ilmi şahsiyetleri arasında yer edinmiş ve bu durum dönemin yöneticilerinin gözlerinden kaçmamıştır. Atabeg Nureddin Zengi, İbn Asâkir için bir medrese inşa etmiş ve onu medreseye baş müderris olarak tayin etmiştir.[1] Hadisçi ve tarihçi kimliğiyle meşhur olan İbn Asâkir'in pek fazla üzerinde durulmayan kelamcı kimliği de vardır. Özellikle, bu çalışmamızın temelini oluşturan onun *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri fî mâ Nusibe'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* adlı eseri İmam Eş'arî hakkında önemli bilgileri vermenin yanında Eş'arî kelamcıları hakkında da önemli bilgiler sunan kelâmî bir eserdir. Ömrünü ilme adayan İbn Asâkir, yaklaşık olarak elli civarında eser yazmıştır. Dımeşk tarihi hakkında yazılmış en hacimli eser olmakla birlikte şehir tarihi hakkında yazılmış en hacimli kitaplardan birisi olan *Tarihu Medineti Dımeşk* ile bu çalışmamızın temel kaynağı olan *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri* onun önemli eserleri arasında yer almaktadır. İbn Asâkir, bu kitabında İmâm Eş'arî'nin hayatını, Mu'tezile'den ayrılış sürecini, düşüncelerini, bid'at ehline karşı koyuşunu, ona yöneltilen eleştirileri ve takipçilerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. İbn Asâkir'den alıntılara yer veren Zehebi, Tebyîn'i şu şekilde övmektedir: "Her kim Eş'arî hakkında çok fazla bilgi sahibi olmak isterse *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî* kitabını dikkatlice okusun."[2] Biz de çalışmamızda bu konular bağlamında İbn Asâkir'in İmâm Eş'arî savunusunu ele alacağız.

* Bu tebliğ metni Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri ABD. Kelâm Bilim Dalı'nda sunmuş olduğumuz doktora seminerinden oluşturulmuştur.

** Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Eyüp Baş, " İbn Asâkir ve Tarihu Dimeşk'i Üzerine", *AÜİFD*, C.XXXIX, 692-695.

2 Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefâyatu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, XXIV, (Thk.: Ömer Abdusselam Tedmûrî) dâru'l-Kitâbi'l-A'râbî, 1. baskı, 1413/1992, 156, 157. (من اراد ان يتبحّر فى معرفة الاشعري فليطالع كتاب تبيين كذب المفترى)

1. Eş'arî ve Onun Mu'tezilî Düşünceden Ayrılış Süreci

1.1. Eş'arî'nin (260/324) Hayatı

Basra'da 260 yılında doğan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Mu'tezilî âlim Ebû Ali el-Cübbaî'den (303/914) ders almış ve kırk yaşına kadar Mu'tezilî düşünceye sahip olmuştur. Eş'arî, Mu'tezile mezhebinin inanışlarını savunurken anî bir değişiklikle Mutezîlî esaslardan döndüğünü halka açıklamıştır. Eş'arî'nin hayatını kaleme alanlar, onun mütekellim, birçok kitaba sahip olduğunu ve mülhidler başta olmak üzere Mu'tezile, Rafıza, Cehmiyye, Havâriç ve diğer bir takım yenilikçi ya da bid'atçilerin görüşlerini delilleriyle çürütmeye çalıştığını söylemektedirler.[3] Eş'arî'nin savunduğu fikirler ve kullandığı metod dönemindeki iki zıt uç arasında yer almaktadır. Bunlardan ilki hak ve hakikatin ölçütü olarak vahiy yerine aklı koyan ve bunlar birbiriyle çatıştığında akıl tarafında olarak vahyi tevil eden Mutezile, diğeri ise dini esasların açıklanmasında ve savunulmasında aklî metodu kullanmaya karşı çıkan ve kelâm ilmindeki malum usullerle bunun tartışılmasını bidat olarak nitelendiren Ehl-i hadis, Zahirîler, Mücessime ve fakihlerdir.[4]

Eş'arî, Mu'tezile, Cehmiyye ve Râfizîlerin kitaplarını mütalaa etmiştir. Bu zikredilen gruplar ya Allah Teâlâ'nın sıfatlarını ta'tîl ya da iptal etmişlerdir. Onlar Allah'ın ilmi, kudreti, sem'i, basarı, hayatı, bekâsı ve iradesinin olmadığını iddia etmişlerdir. Haşeviyye, Mücessime ve Mükeyyife ise Allah'ın ilimler gibi bir ilmi, kudretler gibi bir kudreti vb. sıfatlarının olduğunu iddia etmişlerdir. Eş'arî ise bu iki görüşün orta yolunu takip ederek Allah Teâlâ'nın herhangi bir ilim gibi olmayan bir ilminin, herhangi bir kudrete benzemeyen bir kudretinin vb. sıfatlarının olduğunu ifade etmiştir.[5]

Cehm b. Safvan, kulun herhangi bir şeyi meydana getirme ve kesb etme gücünün olmadığını iddia ederken Mu'tezile ise kulun hem bir şeyi meydana getirme hem de kesb gücünün olduğunu iddia etmiştir. Eş'arî ise yine orta yolu takip ederek kulun bir şeyi meydana getirme gücünün olmayışına karşın kesb gücünün olduğunu söylemiştir.[6] Eş'arî, aynı şekilde, Arş, mecî, rü'yetullah, şefaat, halku'l-Kur'an, imâmet vb. konularda da orta yolu takip etmiştir ve bid'ata sapmadan burhanî bir metodla şer'î nas-

3 Richard J. McCarty, " *The Theology of Al- Ashari*", Beyrut, 1953, 139-140.

4 M. Abdul Hay, " Eş'arîlik", Çev. : Ahmet Ünal, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, C. I. ed. M.M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990, 255- 257.

5 İbn Asâkir, *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri fi mâ Nusibe'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, y.y, 149.

6 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 149.

lara da bağlı kalarak hareket etmiştir.[7] İbn Asâkir, bundan hareketle Eş'arî'nin güvenilir ve doğru istikamette olduğunu vurgulamaktadır.[8]

İbn Asâkir, *el-İbâne*'deki görüşleri ayrıntılı bir şekilde aktardıktan sonra Eş'arî'nin görüşlerinin aslında Ahmed b. Hanbel ile uyuşmasına rağmen sonraki Hanbelîlerin görüşlerinin farklılaştığını ifade etmektedir. İbn Asâkir, Eş'arî'nin özellikle *el-İbâne*'deki görüşlerini delil olarak kullanarak onun fasih ve anlaşılır üslûbuyla bid'at ehlinden olmadığını, bilakis saf ve temiz bir i'tikâta sahip olduğunu ifade etmektedir.[9]

De Boer'a göre, Eş'arî, Mu'tezile mezhebinden doğan, zıt görüşleri uzlaştıran, Allah'ın hakkını Allah'a, insanın hakkını insana vermesini bilen birisiydi. Teferruata dair meselelerde bir orjinalitesi yoktur. Kendisine ulaşılan malzemeyi tanzîm ve tavsîf etmiş, çelişkilere düşmekten de kurtulamamıştır.[10]

1.2. Eş'arî'nin Nesebi

Hz. Peygamber'in Yemen ehli ve Ebû Musa el-Eş'arî'nin Medine'ye gelişleriyle ve onlar hakkındaki haberlerine dair başlık açan İbn Asâkir, İmam Eş'arî'nin soyunun paklığına çalışmaktadır. İbn Asâkir'in alıntıladığı haberlerde İmam Eş'arî'nin nesebiyle ilgili rivayetlere haddinden fazla yer vermesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira İmam Eş'arî'nin soyunun üç yüz yıl öncesine kadar gitmesi ve o zamanki rivayetleri kitabına alması,[11] İbn Asâkir'in işi fazla ileriye götürdüğünün bir göstergesidir. Eş'arî soyunun güzelliklerini aktaran İbn Asâkir, İmam Eş'arî'nin üstünlüğünü sahabe-i kiramın öncüllerinden olan Ebû Musa el-Eş'arî ile taçlandırmak istemektedir. İbn Asâkir, Eş'arîlerin sadakatleri, dayanışmaları, peygambere olan bağlılıkları, savaşlara iştirakleri gibi meziyetlerinin yanında fıkıh ilminde temeyyüz edişlerini de örnek göstermektedir.[12]

İbn Asâkir daha sonra, *"Allah (cc) her yüzyılın başında bu ümmete, onların dinini tecdit edecek birisini gönderecektir"*[13] hadisine yer vermekte ve Ahmed b. Hanbel ile

7 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 149-152.
8 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 152.
9 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 152-164.
10 T. J. De Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi*, (Çev.: Yaşar Kutluay) Anka Yayınları, 4. baskı, İstanbul, 2004, 79-80.
11 İbn Asâkir, *a.g.e.*. 57.
12 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 71.
13 Ebu'l-Kâsım Süleyman İbn Ahmed et- Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, (Thk.: Ebû Muâz Târık b. İvazullah b. Muhammed- Ebu'l-Fadl Abdu'l-Muhsin b. İbrahim el-Huseynî) Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995, 394.

ilgili bir anekdot da açarak daha başka rivayetlere yer verip, bunun neticesinde İmam Eş'arî'nin üstünlüğü hakkında yorum yapmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in yakınlarından rivayetle o şöyle yaparmış: Bir konu hakkında bana bir soru geldiğinde ve ben de bu konuyla ilgili bir habere sahip olmasam, bu konu hakkında İmam Şafii şöyle söylerdi derdim. Çünkü İmam Şafii Kureyş'in âlim imamlarındandır. Ahmed bin Hanbel'i bu düşünceye sevk eden ve İbn Asâkir'in bu rivayetlere yer vermesine etki eden şey, Hz Muhammed'in *"Kureyş âlimleri yeryüzünü ilimleriyle kuşatacaktır"* rivayetidir.[14] İbn Asâkir'in bu rivayetlere yer vermesindeki saklı nedeni İmam Eş'arî'nin otoritesini ve etkisini aşikâr kılmaya çalışmaktır. İbn Asâkir'in *"Her yüzyılın başında bir müceddid gelecek"* ya da *"Kureyş'in âlimleri"* hakkındaki hadislere yer vermesinin arka planında, İmam Eş'arî'nin üçüncü yüzyılın müceddidi Kureyşli bir âlim olduğu düşüncesi yatmaktadır. İbn Asâkir, Şam Ümeyye Camii minberinden Ebû Alkame'den aktarılan şu hadise yer vermektedir: *"Hicri birinci yüzyılın başında Ömer bin Abdi'l-Aziz, ikinci yüzyılın başında Muhammed bin İdris eş- Şafii ve üçüncü yüzyılın başında Eş'arî müceddid olacaktır…"*.[15]

İbn Asâkir'in İmâm Eş'arî'nin nesebine ayrıntılı bir şekilde yer vermesi muhtemelen el-Ahvâzî'nin, Eş'arî'nin Ebû Mûsâ'nın neslinde olmasının kendisine hiçbir fayda sağlamayacağı iddiasından dolayıdır. el-Ahvâzî bu konuda peygamberler ve sıddıkların neslinden de münafık ve kafirlerin türediğini ifade etmiştir. İbn Asâkir ise bu konuda aşırıya kaçacak şekilde و كان ابوهما صالحا (O ikisinin babası da salih bir insan idi)[16] ayeti ile bazı hadisleri delil olarak kullanmıştır. İbn Asâkir'e göre babaların bereketi nesillerine de sirayet eder.[17]

1.3. Eş'arî'nin Mu'tezile'den Ayrılış Süreci

İbn Asâkir, Ebû Muzaffer Ahmed, Ahmed bin Hüseyin el-Mütekellim gibi şahısların rivayetlerinden hareketle, İmam Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılış sürecini şöyle ifade etmektedir: İmam Eş'arî Mu'tezile kelâmında doruk noktaya çıktığında, hocasına bazı sorular sorar ve tatmin edici cevaplar alamayınca bir bocalama ve şaşkınlık yaşar. Öyle bir süreç yaşar ki, psikolojik olarak bu durumun üstesinden gelebilme arayışlarına girer. Umduğunu bulamama, tatmin edici izahattan yoksun olma, ilmi açlık

14 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 52.
15 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 53., McCarty, *a.g.e.*, 158.
16 Kehf, 18/ 82.
17 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 371-372.

ve susuzluğunu gidereememe hali İmam Eş'arî'yi gündüz ve gecelerinde zihnen meşgul eder.[18] Bu zihinsel bocalama sürecini, kendisinden rivayet edilen haberlerden çok açık bir şekilde müşahede etmekteyiz. Kendisinin ifadesiyle, *"Bazı gecelerde akaidle ilgili sînemde bir şeyler oluveriyordu. İki rek'at namaz kılar, Allah'tan beni dosdoğru yola iletmesini diler ve uyumaya çalışırdım. Rüyamda Resulullah'ı görür, içine düştüğüm bu durumu kendisine arz ederdim. Resulullah da kendi sünnet-i seniyyesini bana tavsiye eder ve tembihlerdi. Ben de hemencecik kelâmî problemleri Kur'an ve Sünnet'e arz eder, Kur'an ve Sünnet'te cevabını bulduklarımı tasdik eder, bulamadıklarımı ise hemen reddederdim."*[19]

İbn Asâkir, Ebûbekir b. Fûrek'ten yaptığı alıntıyla İmam Eş'arî'nin hicri 300 yılında Mu'tezile'den ayrılıp, Ehl-i Sünnet mezhebine rücu ettiğini söylemektedir.[20] İmam Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılışıyla ilgili meşhur olan bazı alıntılara yer veren İbn Asâkir'in bu süreçte yaşanılanların ve söylemlerin rivayetlerini objektif ve ilmi bir kriterle tetkik ve tahlil etmenin zorunluluk arz ettiğini belirtmekte fayda vardır. Zira söylemleri bağlamlarında değerlendirmek esastır. Örneğin, İmam Eş'arî'nin Basra Camii minberindeki şu demecine yer verebiliriz: *"Şahid olunuz ki, ben İslâm dışı bir yoldayken, bu saat itibariyle i'tizalî görüşlerimden dolayı tövbe ediyorum."*[21] Bu sözlerinden sonra minberden hemen iner. Bu hitaptaki *"İslâm dışı"* ifadesi lâfzî ve zahirî anlamından ziyade, bağlamsal yönüyle, semantik ilminin verilerinden de faydalanarak anlaşılmalıdır. Zira bilindiği gibi Ehli Sünnet paradigmasını benimseyen İmam Eş'arî bu ekolün düşünce dünyasına uygun görüş serdetmiştir. Çünkü ehli kıbleden olanı küfürle itham etmek bu düşünce sisteminde mümkün değildir. Bunun için, Eş'arî'nin bu *"İslâm dışı"* tabiri kendi re'yimle, hareket ettiğim yoldan, Kur'an ve sünnet-i seniyyenin yoluna rücu ettim anlamı çıkmaktadır. İmam Eş'arî'nin daha önce aktarmış olduğumuz, *"Kur'an ve Sünnet'e arz ettim"* düşüncesi bize böyle bir yargıya varma imkânı ve iznini vermektedir. Tahlil etmeye çalıştığımız *"İslâm dışı"* lafzını böyle anlamazsak o zaman mefhumu muhalifinden hareketle, İmam Eş'arî'nin ilk kırk yıllık yaşamı ve o zamana kadarki süreç ve ondan sonraki sürece kadar yaşayan tüm Mu'tezilîleri küfürle itham etme gibi bir sonuç çıkar.

18 McCarty, *a.g.e.*, 150-151.
19 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 39.
20 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 56.
21 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 40.

İbn Asâkir, İmâm Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılış sürecine yönelik eleştirilere de değinmektedir. Ona göre Eş'arî'nin hasımları Eş'arî'nin bir mirastan pay almak ya da Mu'tezile içindeyken herhangi bir şöhrete ulaşamadığı için Mu'tezile'yi terk ettiği iftirasında bulunmuşlardır. İbn Asâkir, bu iddianın aksine İmâm Eş'arî'nin dünya malına düşkün olmadığını ve zühd, takva sahibi olduğunu ifade etmektedir.[22]

2. Eş'arî'nin Bid'at Ehline Karşı Duruşu

İbn Asâkir, Eş'arî'nin kelâm ilmiyle uğraşması ve bid'at ehline karşı reddiyede bulunmasından dolayı eleştiri ve iftiralara maruz kaldığını ifade etmektedir. Ona göre Eş'arî'ye acımasız eleştirilerde bulunan ve hatta küfürle itham edip lanetleyenlerin arasında el-Ahvâzî (446/1055)[23]* de bulunmaktadır. İbn Asâkir, el-Ahvâzî'nin İmâm Eş'arî'nin bid'atlerin oluşumuna sebebiyet verdiğini, zındıkların ve Mu'tezile'nin görüşlerini insanlara aktardığını ifade etmektedir. Ancak İbn Asâkir'e göre İmâm Eş'arî'nin eserlerine vâkıf olan kişi onun zındıklar ve Mu'tezile'ye karşı reddiyelerde bulunduğunu hemen fark edecektir.[24] Ayrıca burada şunu da ifade etmeliyiz ki İbn Asâkir, el-Ahvâzî'ye yönelik eleştirisinde aşırıya kaçarak Ahvâz bölgesinin İmâm Eş'arî'nin atalarından olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafından kaba kuvvetle fethedildiği için bunun kinini güden el-Ahvâzî'nin bundan dolayı İmâm Eş'arî'ye saldırdığını söylemektedir. Hatta el-Ahvâzî'nin Sâlimiyye mezhebinden olduğunu ve Sâlimiyye itikadının ise Müşebbihe, Mücessime ve Haşviyye itikadından olduğunu ifade etmektedir.[25] Ayrıca İbn Asâkir'e göre eleştirel bir gözle el-Ahvâzî'ye bakan kişi onun Eş'arî hakkındaki inadından dolayı yalancılığını ve fitnesini fark edecektir.[26]

İbn Asâkir, Beyhakî'nin Horasan emirine Ebu'l-Hasan el-Eş'arî hakkında gönderdiği övgü dolu mektuba da yer vererek, İmam Eş'arî'nin düşünce sisteminde bid'at ve dinde yeni uydurmaların bulunmadığını ve Eş'arî'nin ashab-ı kiram, tabiin ve daha sonraki *usuli'd-din* imamlarının görüşleri doğrultusunda hareket ettiğini ifade etmektedir. Beyhakî mektubunda, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, heva ve heveslerine uyup, ileri geri konuşan bid'at ehlinin aksine, şer'i konuları aklî bir şekilde izah ettiğini söyle-

22 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 381.

23 * el-Ahvâzî, kıraat, hadis ve kelâm alimidir. Hadis ve fıkıh ilminde güvenilirliği tartışılmakla birlikte kıraat yönüne vurgu yapılmıştır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Hasan b. Ali Ahvâzî", *DİA*, II, İstanbul, 1989, 194.

24 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 377, 379.

25 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 365, 369.

26 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 371.

mektedir. Ayrıca, Beyhakî'ye göre, İmam Eş'arî kendisinden önceki Hanefi, Şafii, Malikî ve Hanbelî imamlardan Ka'bî, Süfyan-ı Sevrî, Evzaî ve İmam Şafii gibi imamların kullandıkları delilleri ileri bir boyuta ulaştırarak kullanmıştır. Hatta Beyhakî'ye göre İmam Eş'arî, yaşadığı yüzyılın başından sonuna kadar Ehl-i Sünnet imamlarının en önde gelenidir.[27]

Beyhaki'ye göre bidatçilerin bu görüşte olmalarının gerekçeleri ise, bu ve buna benzer konuların aklî bir izahat ve yolunun olmayışıdır. İbn Asâkir, Beyhakî'den şu alıntıya yer vermektedir: *"Bu süreçte, bu ümmette bid'atçiler çoğalıp Kur'an ve Sünnet'in zahirinden uzaklaşmışlardır. Yüce Allah'ın, hayat, kudret, ilim, meşiet, basar, semi ve kelam sıfatları hakkında varid olanları inkâr cihetine varmışlardır. Ve aynı şekilde, miraç hadisesini, kabir azabını, mizan ve cennet ile cehennemin yaratılmış olduğunu inkâr etmişlerdir"*[28]

İbn Asâkir'e göre, Tuğrul Bey zamanında, bid'atçilere karşı verilen mücadelede çok büyük katkısı olan İmam Eş'arî'ye karşı bid'atçiler de boş durmamışlar ve bunun intikamını almak için komplo ve iftiralara başvurmuşlardır. İbn Asâkir bu konu hakkında şunları ifade etmektedir: "*Onlar İmam Eş'arî'yi zemmedilen mezheplere bağlıymış gibi göstermeye çalışıyorlardı. İlk günden günümüze kadar, İmam Eş'arî'ye muvafık hareket eden ya da ona muhalif olan kelâmcılardan bile rivayet edilmeyen ve onun eserlerinden bir harf dahi bulunmayan bazı görüşler sanki ondan sadır olmuş gibi aktarmışlardır. Bid'atçilerin bu tutumlarının hiçbir gerçekliği yoktur; tam aksine tüm bunlar, yalan yanlış, iftira ve gerçek dışı şeylerdir*."[29]

İmam Eş'arî'ye yapılan saldırı ve iftiraların hissî ve duygusal bir ortamın neticesi olduğu kanısında olan İbn Asâkir, İmam Eş'arî'nin savunusunu yaparken oldukça fazla rivayetlere ve tanıklara yer vermektedir. Daha önce değindiğimiz rivayetlere ek olarak o, Nîsâbûr civarında yaşayan ve sufilik yönünün de olduğunu söylediği Kuşeyrî'nin, İmam Eş'arî hakkındaki bir yazısını şu şekilde rivayet etmektedir:

"Bismillahir- Rahmanir- Rahim. Hadis ehli, Ebu'l-Hasan Ali bin İsmail el-Eş'arî'nin ashab-ı hadisten bir imam olduğundan ve yolunun da hadis ehlinin yolu olduğundan hemfikirdirler. O, Ehl-i sünnetin yolunu takip ederek usûli'd-din hakkında konuşmuş ve Mu'tezililer, Rafiziler, ehl-i kıbleden olan bid'atçiler ve kılıç korkusuyla dini

27 İbn Asâkir, *a.g.e*., 103.
28 İbn Asâkir, *a.g.e*., 104
29 İbn Asâkir, a.g.e., 111.

benimsemiş gibi görünüp de dinden çıkmış olan ehl-i zeyğ ve'l-bid'ata karşı reddiyelerde bulunmuştur. Her kim ki onun hakkında kötü konuşur, onu azarlar, ona lanette bulunursa ve Ehl-i Sünnetin tümüne dil uzatırsa, hicrî 436 yılının bu zilkade ayında, tüm bu anlatılanlara karşın, can- û gönülden bir karşı duruş sergileyeceğimden emin olsunlar".[30]

Mihne sürecini de ele alan İbn Asâkir, bu süreçte Ahmed bin Hanbel'in karşı koyuşunu, Mekkî'nin, Haris el-Muhasibî'nin, Abdullah bin Küllab'ın *halku'l-Kur'an* konusunda Mu'tezilenin görüşlerini nasıl çürütmeye çabaladıklarını dile getirmektedir. İbn Asâkir'e göre bu tarihi mirası duyup, okuyan ve algılayan İmam Eş'arî, Kadı İsmail zamanında Basra'da bu ilmi mirası Ehl-i Sünnet için tasnif eder ve te'lif eserler oluşturma yoluna girerek Mu'tezilenin tüm aşk ve şevkini kıracak reddiyelerde bulunmaktadır.[31] Hatta İbn Asâkir, İmam Eş'arî'nin varlığı sayesinde Ehl-i sünnetten olan Malikiliğin, Şafiliğin ve bir kısım Hanefilerin hem Doğuda hem Batıda hızlı bir gelişme sergilediğini ve Şafi mezhebinde olan Eş'arî'nin bazen Malikilik ile nitelendirildiğine dair rivayetleri aktarmaktadır.[32]

İmam Eş'arî hakkındaki değişik rivayetlere yer veren İbn Asâkir'in alıntıladığı İbn Ebî Zeyd'in İmam Eş'arî hakkındaki şu değerlendirmesi Eş'arî'nin ilmî kişiliği ve duruşunu özet şekilde verir niteliktedir: "*O, meşhur bir insandır, bid'at ehline, Kaderiye ve Cehmiye'ye karşı reddiyelerde bulunmuş ve Sünnete tutunmuş birisidir.*"[33]

İbn Asâkir'e göre bazıları kelâm ilminin İmâm Şafiî gibi bazı kişiler tarafından eleştirilmiş olmasına rağmen kendisinin Eş'arî ve diğer kelâmcıları övmesini eleştirmişlerdir. İbn Asâkire göre eleştirilen kelâm bid'at ve heva ehlinin süsleyip konuştuğu kelâmdır. Fitnenin ortaya çıkmasıyla Kur'an ve sünnet'e uygun olarak hakikati açıklayan kelâm ise övülmüştür. Hatta ona göre İmam Şafiî bu tür kelâmı öğreten kişiyi takdir etmiştir.[34] İbn Asâkir, İmâm Şafiî'nin abdest almayı bilmemesine rağmen Allah'ın ilmi hakkında soru soran kişiye öncelikle kendisini ilgilendiren şeyin peşine düşmesi gerektiği şeklindeki cevabını aktarmaktadır.[35] İbn Asâkir nasıl ki tefsir, fıkıh ve nahiv ilimleri bid'at olarak görülmemişse aynı şekilde kelâm ilminin de bid'at olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmektedir.[36]

30 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 113.
31 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 116.
32 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 117-118.
33 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 123.
34 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 339, 350-351.
35 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 342-343.
36 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 355.

İbn Asâkir'e göre, İmam Eş'arî'nin tüm uğraşı, Yüce Allah'ın varlığı ve birliği, O'nun eşsiz oluşu ve ilim, irade kudret, semi, basar, kelam, vecih ve yed gibi sıfatlarının kabulü ve Kur'an'ın Yüce Allah'ın gayr-ı mahlûk kelamı olduğu ve rü'yetin hakk olduğu gibi meseleleri ele almak şeklinde olmuştur. İbn Asâkir, İmam Eş'arî'nin bu ve buna benzer konular hakkında görüş belirtirken Mu'tezile ve Müşebbihe'nin yöntemlerinden ayrı bir yol tutunduğunu söylemektedir.[37] Ayrıca İbn Asâkir'e göre Haricî, Cehmî, Mu'tezilî, Kaderî vb. bid'at ve heva ehli türeyince onların yöntemlerinden hareketle onlara karşı çıkmakta bir beis görülmemiştir.[38]

İmam Eş'arî'nin kelâmî savunusuna yer veren İbn Asâkir, Eş'arî'nin fıkhî yönünü anlatan rivayetlere de yer vermektedir. Basra Camisinde münazara tekniğinde insanları şaşırtan ve dehşete düşüren Mu'tezilenin bu tartışma anının birisinde şahsın birisi İmam Eş'arî'nin kelâm ilminde derinleştiğini; ama kelâmdan değil de fıkıh alanında soru sormak istediğini söylemesi üzerine İmam Eş'arî, o şahıstan dilediği şekilde soru sorabilme yetkisinin kendisinde olduğunu söylemektedir. Adamın: "Peki Fatihasız kılınan namaz hakkında ne dersin?" sorusuna, İmam Eş'arî: "Fatihasız namaz yoktur" hadisiyle cevap verdiğinde, soruyu soran adam susar ve başka bir şey de söylemez.[39] İbn Asâkir'in bu rivayete yer vermesindeki amaç, İmam Eş'arî'nin kelam ilmindeki otoritesinin yanında fıkhî bir kabiliyete de sahip olduğunu göstererek, ona yapılan saldırı ve iftiranın ne kadar yersiz olduğunu göz önüne sermek istemesidir. Öyle ki İbn Fûrek'in "*Tabakatü'l- Mütekellimin*" adlı eserine de göndermede bulunarak, bu kanımızı destekler gibi görünmektedir. Zira İbn Asâkir'in değerlendirmesi şu şekildedir: "*İbn Fûrek ve onun dışındaki diğer geçmiş imam ve önderlerimiz gibi İmam Eş'arî üstünlük yönüyle, zikrettiğimiz bu imamlar gibidir. Bu ümmetin âlimleri onun hakkında methiyelerde bulunmuşlardır. Anlayış kıtlığı olanların onun hakkındaki eleştirileri ona hiçbir zarar veremez…*".[40]

İbn Asâkir, İmam Eş'arîye atılan iftiraları izale etmek ve iftiracıların yalanlarını ortaya çıkarıp izah etmek için kaleme aldığı *Tebyinü Kezibi'l-Müfteri* adlı eserinde İmam Eş'arî hakkındaki rivayetlere oldukça yer verdiğini daha önce ifade etmiştik. İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım'ın İmam Eş'arî'nin ilmi kişiliği hakkındaki değerlendirmesini şöyle aktarmaktadır: "*Fitnenin başlamasında ve bidatlerin zühûrunda, İmam*

37 İbn Asâkir, a.g.e., 111.
38 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 359.
39 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 124.
40 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 125.

Eş'arî insanlara dinlerinin anlamını öğretmiş, kendi itikatlarını takviye edici delilleri açıklamış ve Yüce Allah'ın kendi yarattığı mahlûkata benzemekten münezzeh olduğu inancının gerekliliğini onlara en güzel şekilde bildirmiştir…".[41]

İbn Asâkir, İmâm Eş'arî'ye yönelik iftira, gıybet, lanet ve küfürlerin olduğunu ve bunun İslâm ahlakıyla uyuşmadığını ifade etmektedir. Öyle ki ona göre Allah Teâlâ kendisinin haricindekilere tapılanlara bile küfretmeyi yasaklarken nasıl oluyor da bir Müslüman şahsa küfredilebilir ki? Ayrıca Resûlullah'ın lanetin kötülüğüne yönelik hadislerini de zikretmektedir.[42] Bir rivayete göre Eş'arî, Mu'tezile'ye lanette bulunurken, Ebû Ali Ahmed es-Serahsî'den rivayetle Eş'arî'nin ölüm döşeğindeyken kendisine ehl-i kıbleden olan hiç kimseyi tekfîr etmediğini bildirmiştir. Çünkü Eş'arî'ye göre ehl-i kıbleden olan herkes tek bir ma'bûdun varlığına işaret etmişlerdir, ancak lâfzî anlaşmazlıklar içinde olmuşlardır.[43]

Burada zikredilmeye değer bir şey de İbn Asâkir'in İmâm Eş'arî'ye yönelik tüm saldırılara rağmen Eş'arîlerden itidâli korumalarını istemesidir. Zira ona göre Resûlullah'ın övdüğü sahabelere, mübarek eşlerine bile kötü sözler edilmiş, lanetler okunmuştur. İbn Asâkir lanet konusunda Eş'arîlerin de hasımlarının düştüğü hataya düşmemeleri için uyarmış ve eğer küfrederlerse bu konuda onlardan daha kötü bir duruma düşeceklerini ifade etmiştir.[44]

3. Eş'arî'nin Yetkinliğinin Onun Takipçilerinin Varlığıyla Temellendirilmesi

İbn Asâkir, Eş'arî'nin kelâm ilmindeki otoritesini ve ona yapılan saldırı ve eleştirilerin gerçek dışı, gayr-i ma'kûl ve hissî bir yaklaşımın neticesi olduğunu belirtikten sonra, Eş'arî'nin yetkinliğini, onun takipçisi mütekellimlerin varlığıyla temellendirmeye çalışmaktadır. İbn Asâkir, Eş'arî'nin takipçilerini beş tabakada zikretmektedir. Ona göre takipçilerin fazileti, kendisine uyulan rehberin üstünlüğüne delildir.[45]

İbn Asâkir'in zikrettiği beş tabakadaki şahıslardan bazıları şunlardır:

I. Birinci tabaka: Ebû Abdillâh b. Mucâhid el-Basrî, Ebu'l-Hasan el-Bâhilî. İbn Asâkir'e göre bu tabakadaki şahıslar Bâkıllanî'nin hocalarıdırlar.[46]

41 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 127.
42 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 377-379.
43 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 148-149.
44 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 420.
45 İbn Asâkir, a.g.e., 177. İbn Asâkir, bu cümleyi bizzat başlıkta kullanmıştır. İbn Asâkir'in kullandığı cümle şu şekildedir: اذ كان فضل المقتدي يدلّ على فضل المقتضى به.
46 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 177-178.

II. İkinci Tabaka: Ebû Sa'd b. Ebûbekir el-İsmâilî el-Cürcânî, Ebû Tayyib es-Sa'lûkî, Ebûbekir b. Tayyib İbnü'l-Bâkıllânî, Ebû İshâk el-İsferâyinî.[47] Bakıllânî, kelâm ilminde uzmanlaşmış, Rafizî ve Mu'tezilîlere reddiyede bulunmuş birisidir. Melik Adududdevle onu Bizans'a elçi olarak göndermiştir. Belagat ve fesahatiyle de meşhur olmuştur. Öyle ki onun konuşmasını işiten birisi daha sonra başkasının konuşmasından lezzet almayacak şekilde ondan etkilenirmiş.[48]

III. Üçüncü Tabaka: Ebu'l-Hasan es-Sukrî eş-Şâir, Ebû Mansûr en-Nîsâbûrî Abdulkahir el-Bağdâdî (428/1037).[49]

IV. Dördüncü Tabaka: Ebûbekir Hatip el-Bağdâdî (463/1071), Ebû Muhammed Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî (478/1086).

V. Beşinci Tabaka: Ebû Hâmid et-Tûsî el-Gazâlî, Ebu'l-Feth el-Masîsî (542/1148).[50]

Bu son şahısta da görüldüğü gibi İbn Asâkir, neredeyse yaşadığı döneme kadar ki Eş'arî âlimleri zikretmektedir. O, nasıl ki yıldızların tamamı sayılamıyorsa aynı şekilde zikretmediği şahısların da zikrettiklerinden daha fazla olduğunu ifade etmektedir. İbn Asâkir, bu şahısları zikretmesindeki amacının bunların üstünlüklerinden hareketle İmâm Eş'arî'nin faziletini ortaya koymak olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca eğer kitabın hacminin kabarmasıyla bıkkınlığın gerçekleşeceği korkusu olmasaydı bu şahısları çok fazla methedeceğini de vurgulamaktadır.[51]

İbn Asâkir'in bu tabakaları ayrıntılı bir şekilde zikretmesinin sebebi el-Ahvâzî'nin İmâm Eş'arî'nin Basra'da ikamet ettiğini, ilim ehlinden olmadığı için kendisine iltifat edilmediği iddiasına cevap niteliğinde olabilir. Zira İbn Asâkir'e göre el-Ahvâzî'nin bu saldırısı utanmazlık ve anlayış kıtlığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca İbn Asâkir'e göre sadece dört kişinin İmâm Eş'arî'ye arkadaşlık ettiği iddiası ise gerçek dışıdır. Çünkü ona göre ileri gelen çok âlim onun yolunu takip etmişlerdir.[52] Ayrıca Eş'arî'nin görüşlerinin terk edildiği ve takipçilerinin de kalmadığı iddia edilmiştir. İbn Asâkir, değişik kıtalarda Eş'arî takipçisi birçok âlimin varlığının bu iddiayı geçersiz kıldığını ifade etmektedir.[53]

47 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 207, 211, 217, 243.
48 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 217-219.
49 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 248, 253.
50 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 291, 330-331.
51 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 330.
52 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 396-397.
53 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 410.

İbn Asâkir, Eş'arî'ye tabi olan beş tabakayı ayrıntılı bir şekilde aktardıktan sonra eğer çoğu memlekette ve değişik zamanlarda çok büyük sayıda insanın Eş'arîliği kabul etmedikleri öne sürülürse cahillerin sayıca fazla oluşuna iltifat edilmediğini bilakis ilim ve basiret sahiplerine itibar edildiğini ifade etmektedir. Buna delil olarak da "*Ama onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti*/وما آمن معه إلا قليل"[54] ve "*Ve kullarımdan şükredenler çok azdır*/وقليل من عبادي الشكور"[55] ayetlerini kullanmaktadır. Bir de Fudayl b. İyâz'dan şu alıntıya yer vermektedir: "*Hidayet yolunun takipçilerinin azlığından üzülme ve helak olanların çokluğundan da aldanma*." İbn Asâkir ayrıca "*Her kim ki kendisinin bu kitabına vâkıf olduktan sonra Eş'arîleri eleştirirse yalancı bir müfteriden başkası olamayacağını*" ifade etmektedir.[56]

Sonuç

İbn Asâkir, İmam Eş'arî'nin kelâm ilmindeki otoritesini ve ona yapılan saldırı ve eleştirilerin gerçek dışı, gayr-ı ma'kûl ve hissî bir yaklaşımın neticesi olduğunu ifade etmektedir. İbn Asâkir ayrıca Eş'arî'nin yetkinliğini, onun takipçilerinin varlığıyla da temellendirmeye çalışmaktadır. İbn Asâkir Eş'arî'yi öven şiirlere de yer vermiştir. Abdulkerim Hevâzin'in Eş'arî'yi öven şu beytini örnek olarak verebiliriz:[57]

شيئان من يعذلنى فيهما/ فهو على التحقيق منّى بريّ

حبّ ابى بكر امام الهدى/ ثمّ اعتقادى مذهب الاشعري

(Şu iki şeyden beni uzaklaştıran kişi/ Benden uzaktır gerçekten; ki onlar hidayetin imamı Ebûbekr'in sevgisi/ Ve benim Eş'arî mezhebine olan itikâdımdır.)

Ayrıca şunu da ifade edelim ki İbn Asâkir, Eş'arî savunusunu o kadar abartmıştır ki Eş'arî ile ilgili görülen rüyaları bile delil olarak kullanmaktadır. İbn Asâkir, Ebû Abdillah Tarhan adında birisinin babasıyla konuşurken kendisini rahatsız eden bir sözden dolayı mescide gittiğini, orada uyuyakaldığını ve Resûlullah'ı rüyasında gördüğünü, belli bir süre sonra da *halku'l-Kur'an* hakkında kendilerine danıştığında, Resûlullah'ın, Eş'arîlerin görüşlerine itaat etmesini emrettiğini ve uyandığında ise baş ucunda Gazâlî'nin bir risalesinin olduğunu ve bunu okuyarak daha güzel bir görüşe vâkıf olduğunu aktarmaktadır.[58]

54 Hud, 11/40.
55 Sebe, 34/13.
56 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 331.
57 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 167.
58 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 165-166.

İbn Asâkir, bilgileri aktarırken sözlü rivayete dayalı metodu ve şahısların isimlerini anmadan muğlâk ifadeleri kullanması ve bazı rivayetlerdeki çelişkilerden dolayı eleştirilmiştir.[59]

Bu çalışmamızda İbn Asâkir'in İmam Eş'arî savunusunu *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri* adlı eseri bağlamında ele almaya çalıştık. Bu alıntılardan da açıkça görüldüğü gibi İbn Asâkir, İmam Eş'arî'ye karşı yapılan saldırı, eleştiri ve ithamlara cevap niteliğinde başarılı bir Eş'arî savunusu gerçekleştirmektedir. İbn Asâkir'in bu rivayetlere yer vermesindeki gaye, İmam Eş'arî'ye hissî bir şekilde dil uzatanların eleştirilerinin yersizliğini ortaya koymaktır. Zira böyle bir mücadelede bulunan insanın hak yoldan sapmış olduğu görüşünü kabullenmek aklen de mümkün değildir.

Kaynakça

Abdul Hay, M., " Eş'arîlik", (Çev. : Ahmet Ünal), *İslâm Düşüncesi Tarihi*, C. I. ed. M.M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul, 1990, içinde.

Allard, Michal, "Eş'arî'nin Hayatı", (Çev.:Mustafa Said Yazıcıoğlu) *AÜİFD*, XXV, 1981.

Baş, Eyüp, " İbn Asâkir ve Tarihu Dimeşk'i Üzerine", *AÜİFD*, C.XXXIX, 692-695.

De Boer, T. J., *İslâm'da Felsefe Tarihi*, (Çev.: Yaşar Kutluay) Anka Yayınları, 4. baskı, İstanbul, 2004,

İbn Asâkir, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri fi ma Nusibe'l-İmam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Darü'l- Kitabi'l-Arabî, Beyrut, y.y.

Mccarty, Richard J., *The Theology of Al-Ashari*, Beyrut, 1953.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman İbn Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, (Thk.: Ebû Muâz

Târık b. İvazullah b. Muhammed- Ebu'l-Fadl Abdu'l-Muhsin b. İbrahim el-Huseynî) Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415/1995.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Hasn b. Ali Ahvâzî", *DİA*, II, İstanbul, 1989.

Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefâyatu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, XXIV, (Thk.: Ömer Abdusselam Tedmûrî) dâru'l-Kitâbi'l-A'râbî, 1. baskı, 1413/1992.

59 Michal Allard, "Eş'arî'nin Hayatı", (Çev.: Mustafa Said Yazıcıoğlu) *AÜİFD*, XXV, 1981, 463, 468.